

The role and position of Iranian Muslim women in the resistance economy with a view to employment

 Sakineh Ganjkanlu, Seyedeh Zahereh Sadat Mir Jafari

Abstract

Women and mothers are important and influential reasons for society and family, especially the economy of society and family, and also by their education and upbringing of children, in building and managing the economy of society, they are able to present and introduce various methods and styles to future creators. By creating attitudes of resistance economy, they can be the basis of a healthy and refreshing family and society, far from evils. In this article, we try to use the documentary method to understand the consequences of economic actions and women's employment in achieving a lifestyle. Islamic and achieving the economy of resistance and change in the family, let's first define women and the family and society and the economy of resistance, and then look at the undeniable effects of women and mothers, both positively and negatively, and finally the result. Do we consider whether the employment of women and mothers is to the benefit of the family and society or to their detriment? Do the employment of women and mothers have positive or negative effects on the resistance economy and family upbringing? We examine the issues briefly one by one, and finally, according to the findings, we try to count the trend of changes in the future with emphasis on the resistance economy.

Keywords: Women's employment, resistance economy, women and mothers, role, economic status.

اشتغال زنان مسلمان در اقتصاد مقاومتی از دیدگاه آیات و روایات

سکینه گنج خانلو^۱، زاهره سادت میرجعفری^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۰۹

چکیده

اقتصاد مقاومتی و موضوع آن از ابتکارات حضرت آیه‌الله خامنه‌ای است و از مسائل به‌روز می‌باشد. بررسی نقش جامعه اسلامی در اجرا و عملیاتی کردن آن بسیار کمرنگ بوده است. اقتصاد مقاومتی تهدیدها را به فرصت‌ها تبدیل می‌کند و با ارائه راهکارهای مناسب اعم از اولویت دادن به نیازها و پرهیز از ورود کالاهای غیر ضروری به حمایت از تولید داخلی روی آورده و اقتصاد کشور را در برابر تحریم مقاوم می‌سازد زنان و مادران از عوامل مهم و تاثیرگذار بر جامعه و خانواده به-خصوص در زمینه اقتصاد هستند به‌طوری که با پرورش خود و تربیت صحیح فرزندان در ساخت و مدیریت اقتصادی جامعه قادرند شیوه‌ها و سبک‌های گوناگون را به آینده‌سازان ارائه نمایند. آن‌ها با ایجاد نگرش‌های جهادی و اقتصاد مقاومتی می‌توانند زمینه‌ساز خانواده و جامعه‌ای سالم باشند. با حرکت جوامع به سوی دستاوردهای تمدن جدید و تبدیل کارگاه‌های خانگی و کوچک به کارخانه و جایگزینی ماشین به جای نیروی انسانی، اشتغال زنان به فعالیت‌های اقتصادی بیرون از خانه طی چند دهه اخیر اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. به گونه‌ای که در حال حاضر مشارکت اقتصادی و اشتغال زنان به فعالیت اقتصادی در بیرون خانه، یکی از مسائل مهم و مطرح زنان در جامعه امروز ماست. زنان می‌توانند با اتحاد و همبستگی در بین اعضای خانواده و شناخت عادت‌های اشتباه و حذف باورهای غلط اقدام کرده و زمینه اصلاح و ارتقاء فرهنگی افراد، همکاری، اتحاد و همبستگی ایجاد نمایند. نظر به اهمیت موضوع و شبهات و اشکالاتی که در زمینه کار زنان در مراکز عمومی

۱. سکینه گنج خانلو_ سطح ۳ رشته تفسیر علوم قرآنی s.farhadi_ch@yahoo.com

۲. دکتری مطالعات زنان مدرس حوزه و دانشگاه z_mirjafari@yahoo.com

مطرح شده و آرا و دیدگاه‌های مختلفی را پدید آورده است، این نوشتار به بررسی این مساله از دیدگاه آیات و روایات پرداخته و با استفاده از شیوه اسنادی به پیامدهای کنش اقتصادی و اشتغال زنان در محقق شدن سبک زندگی اسلامی و نیل به اقتصاد مقاومتی و دگرگونی در خانواده پرداخته و در ادامه به اثرات مثبت یا اثرات منفی اشتغال زنان بر اقتصاد مقاومتی و تربیت خانواده پرداخته است.

کلید واژگان: اشتغال زنان، تولید ملی، اقتصاد مقاومتی، زنان سبک زندگی، نقش و جایگاه اقتصادی.

مقدمه

انسان با توجه به تمایلاتی که دارد سعی می‌کند با صرف حداقل هزینه به ارضای نیاز خود برسد ولی حداکثر نتیجه را بتواند به دست آورد. این روش اصل اقتصاد نامیده می‌شود. اقتصاد در لغت از ریشه «قصد» به معنای میانه‌روی و پرهیز از افراط و تفریط در هر کاری است (جبران مسعود و اترابی نژاد ۱۳۷۷، ۲۲۷) اقتصاد دانشی است که با در نظر گرفتن کمبود کالا و ابزار تولید و نیازهای نامحدود شده به تخصیص بهینه کالاها و تولیدات می‌پردازد. در آیه شریفه «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» نیز اقتصاد با این معنی آمده است. در تعریف اقتصاد از معنای عرفی خود (میانه‌روی در معاش و تناسب در دخل و خرج)، تعمیم یافته است. در قرآن کریم و روایات - اسلامی به موازات عقل‌معاد به عقل‌معاش نیز تأکید و توجه داشته‌اند. اعتدال در کارها، اهمیت کار در احادیث، میانه روی و... همگی بیانگر توجه اسلام بر مقولات و مفاهیم اقتصادی است. در آیه شریفه «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يَسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» و آنان چون هزینه کنند اسراف نمی‌کنند و خسارت نمی‌وزرند بلکه میان این دو راه را در پیش می‌گیرند (فرقان، - آیه ۶۷) اشاره شده است. یکی از مفاهیم مورد مغفول مانده «اقتصاد مقاومتی» است. اقتصاد - مقاومتی یک نظام اقتصادی است که باید هماهنگ با سیاست‌های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلام و برای مقاومت در برابر اقدامات تخریبی شکل گیرد تا بتواند در برابر ضربات اقتصادی تحریم‌ها و توطئه استکباران مقاومت کرده و توسعه و پیشرفت خود را ادامه دهد و روند روبه رشد خود را در ابعاد ملی و منطقه‌ای و جهانی حفظ نماید. همان‌طور که مقام معظم رهبری می - فرماید: اقتصاد مقاومتی، معنایش این است که ما یک اقتصادی داشته باشیم که هم روند روبه رشد اقتصادی در کشور محفوظ بماند، هم آسیب‌پذیری‌اش کاهش پیدا کند (مقام معظم - رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

اقتصاد مقاومتی کاهش وابستگی و تأکید بر ظرفیت‌های تولید داخل و تلاش برای خود اتکایی است (خوش‌چهره، ۱۳۹۱). امیرالمؤمنین (علی‌ه) ۳ خصلت متانت، حسابگری، احتیاط را از ویژگی‌های مهم زن مسلمان می‌داند. پژوهشگران و اندیشمندان علم اقتصاد پژوهش و

تحقیقات زیادی در مورد موضوعات مختلف اقتصادی انجام داده‌اند، اما عنوان اقتصاد مقاومتی، خصوصاً برای نقش زنان در این امر، موضوعی است که با توجه به خلق این ایده توسط مقام-معظم‌رهبری، اندیشه اقتصاددانان سابقه تخصص و پژوهش و تحقیق نداشته است. توسعه همه جانبه یک جامعه با به‌کارگیری نیروهای فعال آن ممکن است و زنان نیمی از نیروهای مذکور را تشکیل می‌دهند و در تامین امنیت اقتصادی خانواده به عنوان یکی از مهم‌ترین بخش اقتصادی و تاثیرگذار بر جامعه مطرح می‌شود و باید به نقش زنان در اقتصادمقاومتی توجه بیشتری کرد (ملکی، ۲، ۳، ۱۳۷۷) زن از دو جهت می‌تواند نقش بزرگی ایفا کند: اول آن که خود تولید کننده و مصرف کننده دقیق و متعهد می‌باشد و سپس این که فرزندان و در حقیقت نیروی انسانی متعهد و دلسوز برای کشور تربیت کند که بتواند در تحقیق کردن مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی نقش آفرین باشد.

بیان مساله

انسان طبیعتاً، تمایل به تکامل دارد و مهمترین تفاوت با دیگر موجودات داشتن فکر و خلاقیت اوست. این بشر متفکر، باید براساس تفکر علمی، شیوه‌های جدید و بکر در زندگی مادی اطراف خویش بیافریند. در نتیجه، رشد به سوی تکامل جز ذاتی انسان است. طبیعتاً از انسان انتظار کامل شدن می‌رود و اگر سکون بر دوره‌ای از تاریخ آدمی حاکمیت دارد و بدون تردید مشکلاتی در مقابل رشد آنها وجود دارد.

زنان می‌توانند در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی سهیم بوده و با تحصیل آموزش در ابعاد گوناگون از جمله در بالا بردن سطح تولید و بهره‌وری بیشتر از نظر اقتصادی و رشد و پیشرفت کشور نقش مهمی داشته باشند هر چند که تجزیه شغل و تفاوت دستمزد، تقریباً در همه جا بر شکاف بین آنچه که زنان تولید می‌کنند و آن چیز را که به‌دست می‌آورند تأکید می‌کند. یکی از مشکلاتی که زنان در همه جوامع با آن درگیر هستند، مسئولیت پرورش فرزندان و اداره امور خانه می‌باشد. و همچنین زمانی را که می‌توانند در شغل خود صرف

نمایند محدود می‌باشد. ما در این کوتاه به نقش و جایگاه زنان مسلمان ایرانی در اقتصاد مقاومتی با نگاهی بر اشتغال، اشاره می‌کنیم.

اهمیت و ضرورت و اهداف تحقیق

امروزه شاغل بودن زنان، یکی از مسائلی است که در اجتماع مطرح است و زنان به علل گوناگون به کار روی می‌آورند و حتی مجبور گشته‌اند علاوه بر مسئولیت‌های خود در خانه و تربیت فرزندان، مسئولیت‌های اجتماعی را نیز پذیرا گردند. در اینجا است که ما با قشری به عنوان «زنان شاغل» روبه رو می‌شویم. اشخاصی که در دو جبهه مهم یعنی جامعه و خانواده مشغول خدمت و انجام وظیفه می‌باشند. در گذشته، زن، غالباً نقش و جایگاه مادر و همسر را به عهده داشت و به انجام امور خانه می‌پرداخت. اگر هم در اموری مانند کشاورزی و دامداری و امثال آن شرکت داشت، دامنه چنین همکاری‌هایی در حدی بسیار محدود و منحصر به تأمین نیازهای خانواده بود اما با تغییر شرایط اقتصادی و اجتماعی و پیچیده‌تر شدن تقسیم کار، امروزه زنان علاوه بر ایفای نقش و جایگاه‌های فوق، پذیرای مسئولیت‌های عمده‌تر نظیر اشتغال در بیرون از خانه می‌باشند. منظور از اشتغال، حرفه یا کار است که فرد در عوض آن حقوق یا خدمتی دریافت می‌کند.

اشتغال زنان با پیشرفت جوامع، تغییر و دگرگونی پیدا کرده است. ورود ماشین و صنعت بر اشتغال زنان اثر گذاشته و آنان را از مشاغل سنتی به سوی بخش‌های صنعتی سوق داده است.

پرسش‌های پژوهش

۱. آیا نقش و جایگاه اقتصادی زنان و مادران در خانواده و جامعه جلوه‌گر است؟
۲. آیا زنان و مادران در بیرون از خانواده و در جامعه نقش و جایگاه اقتصادی ایفا می‌کنند؟

پیشینه تحقیق

در زمینه بازتاب اقتصادی و اشتغال زنان در اقتصاد مقاومتی و دگرگونی در خانواده و مدرسه، می‌توان به کتاب «جامعه‌شناسی اشتغال زنان»، نوشته: خدیجه سفیری، چاپ موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان در سال ۱۳۷۷، اشاره کرد. محصل تحقیقی است که مولف به مقوله «اشتغال زنان» را با تکیه بر رویکردهای جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی، بررسی کرده است. مباحث کتاب عبارت‌اند از: انگیزه ورود به کار، مشکلات اشتغال، رضایت شغلی، تبعیضات شغلی میان مردان و زنان، نهضت‌های دفاع از حقوق زنان و وضعیت زنان در جهان است. مولف در خاتمه سعی کرده است با مقایسه جایگاه زنان در ایران و جهان، مقوله پیشرفت اقتصادی را تبیین نماید.

کتاب دیگری که می‌توان، پیرامون موضوع مقاله، به آن اشاره کرد، کتاب «زنان شاغل، مردان خانه‌دار» توسط جرمی آدام اسمیت، نوشته شده است، نویسنده کتاب با معرفی جریان‌های فکری حاکم بر جامعه طی دهه‌های گوناگون آثار این تفکرات را بر ارکان خانواده مورد واکاوی قرار داده و سعی می‌کند با تشریح رابطه بین اشتغال زنان و نقش و جایگاه مادری آنان ابعاد گوناگون این پدیده را مورد بررسی قرار دهد. اسمیت با کمک گرفتن از مصاحبه‌های عمیق دگرگونی‌ات صورت گرفته را مورد بررسی قرار داده است.

مقاله‌ای که در این زمینه، می‌توان به آن‌ها اشاره کرد عبارتند از: مقاله «تحلیلی بر نقش و جایگاه زن بر پیشرفت با تاکید بر اشتغال» نوشته: اعظم راودراد در مجله نامه علوم تربیتی در سال ۱۳۷۹ اشاره کرد. در این مقاله چند پژوهش، در موضوع زنان، بررسی و تحلیل مجدد شده است. مقصود از این بررسی استخراج نتایج و داده‌ها به دست آمده در تحقیقات قبلی و ارائه تحلیلی از نقش و جایگاه زن در پیشرفت با تأکید بر اشتغال، بوده است. عقیده بر این است که افزایش نقش و جایگاه زنان در پیشرفت را نمی‌توان تنها از طریق اندازه‌گیری میزان فعالیت زنان تبیین کرد؛ بلکه شناسایی دلایلی که موجب می‌شوند زنان، چه شاغل و چه غیر شاغل، نقش و جایگاه تعیین کننده در امر پیشرفت داشته باشند، دارای اهمیت خاصی است.

مقاله دیگری که می‌توان در این زمینه یاد کرد، مقاله «نقش و جایگاه اشتغال زنان در پیشرفت» نوشته: مرجان علی زاده که در مجله زن و فرهنگ در سال ۱۳۸۹ منتشر شد. در این مقاله نقش و جایگاه اشتغال زنان در پویایی زندگی انسانی و اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

براساس بررسی‌های انجام شده، تاکنون تحقیقی در زمینه «بازتاب اقتصادی و اشتغال زنان در اقتصاد مقاومتی و دگرگونی در خانواده و مدرسه با رویکرد نمونه پیشرفت» صورت نگرفته و این مقاله، نخستین مقاله‌ای است که در این زمینه، به شمار می‌آید که نقش و جایگاه زنان در رفاه اجتماعی و بهبود سطح امکانات آموزشی، بهداشتی، رفاهی و میزان همکاری اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی مردان و زنان و محقق شدن اقتصاد مقاومتی، مقصودمند کردن استفاده خانواده و مدارس و... را بررسی می‌کند.

مبانی نظری

۱. کار و تلاش عمومی برای تولید، عمران و آبادانی: امام‌رضا (پ) فرمود: پاداش کسی که برای مخارج زندگی خود تلاش و کوشش کند از پاداش کسی که در راه خدا جهاد می‌کند بیشتر است. (حرانی، تحف‌العقول، ۸۰۸). قرآن تصویری از زنان ایجاد می‌کند که اگر با اراده و مصمم باشند می‌توانند در محیطی کفرآلود شرک‌آمیز جهان را به‌سوی هدایت و روشنایی رهنمون سازند.

در بسیاری از شغل‌ها زن و مرد حق شرکت داشته و دارند و پاداش و مزد در برابر آن البته متناسب با کارایی و بازدهی نیز دریافت می‌کنند. نگاهی به زندگی حضرت خدیجه، نخستین بانوی بزرگ اسلام و شخصیت بی‌بدیل او که به رسول خدا (K) در پیشبرد اسلام و همچنین نقش فرزند والای آن حضرت فاطمه زهرا (ا) در دفاع از مقام ولایت و همچنین زینب کبری (ا) در واقعه کربلا و وقایع پس از آن حکم شغل زنان را مسجل می‌کند. با نگاه به آیات قرآن و روایات معصومین (ع) در می‌یابیم که اشتغال زنان به معنای کار درآمدزا به خودی خود

هیچ ممنوعیتی در اسلام ندارد. بلکه به عنوان یک واقعیت مورد اهمیت قرار گرفته است زنان مسلمان در زمان پیامبر اکرم و ائمه معصومین^۳ در مشاغل گوناگون همچون تجارت، خرما فروشی، آرایشگری، پرستاری، حضانت و... به عنوان کار درآمدزا به فعالیت می‌پرداختند و به - استثنای مشاغل فسادانگیز مانند روسپیگری و آواز خوانی در مجالس گناه هیچ مخالفتی با اشتغال زنان صورت نگرفته است. بسیاری از اطلاعات و دلالت‌های قرآن نشان می‌دهد که زنان می‌توانند در فعالیت‌های اقتصادی جامعه مشارکت داشته باشند و با حفظ حدود اسلامی به کسب و کار بپردازند (سوره نسا، ۳۲) آرزو نکنید آن چه را که خدا به وسیله آن برخی از شما را به برخی دیگر برتری داده، برای مردان سهم و نصیب خواهد بود آن چه کسب کرده و به دست آورده و برای زنان نیز سهمی خواهد بود از آنچه کسب کرده‌اند. از خداوند درخواست فضل کنید که خداود به هر چیزی داناست (سوره نسا، ۳۲) آیه کریمه دلالت بر جواز اشتغال زنان دلالت دارد زیرا حلال بودن کسب و کار یعنی تحصیل درآمد مفروض شده و سپس درباره درآمد حاصل از آن اظهار نظر شده است.

۲. قناعت و میانه‌روی در زندگی: یکی دیگر از اصول و پایه‌های مقاومت اقتصادی، قناعت و میانه‌روی در زندگی است. اسلام بر اصل اعتدال در بخش اقتصاد تأکید فراوان کرده است. خداوند در سوره اسرا آیه ۲۹ می‌فرماید: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ؛ هرگز دستت را به گردنت مبند و بسیارهم گشاده دستی مکن، بلکه حد وسط را انتخاب کن. قناعت یک ویژگی مهم نفسانی است که فرد را در مقابل زیاده خواهی و طمع ورزی در امان نگه می‌دارد».

۳. خودداری از فساد و حرام اقتصادی برای جلوگیری از آسیب پذیری و ایجاد مقاومت در برابر تهدیدها: اقتصاد مقاومتی بر پایه معنویت و دیانت افراد و جامعه استوار است بدون معنویت و سلامت معنوی، مقاومت توانی ندارد. زیاده‌روی و اسراف زمینه سقوط دولت و ملت را فراهم کرده و آن‌ها را بدبخت می‌سازد اما میانه‌روی و اعتدال آینده افراد را

ایجاد می‌سازد. حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) می‌فرماید: کسی که میانه‌روی و اعتدال را شیوه خود قرار دهد، ثروت و بی‌نیازی او دوام خواهد داشت و فقر و مشکلات او جبران خواهد شد.

۴. توجه و روی آوردن به تقوی و معنویت و ایمان: یکی از اصول مهم اقتصاد مقاومتی روی آوردن به تقوا و معنویت ایمان است قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» اگر مردم قریه‌ها ایمان آورده و پرهیزکاری پیشه کرده بودند. برکت آسمان و زمین را به سوی‌شان می‌گشودیم، ولی پیامبران را به دروغ‌گویی نسبت دادند ما نیز کیفر کردارشان مواخذه‌شان کردیم. (اعراف، ۹۶)

تعریف اصطلاحات کاربردی

در قدم اول به تعریف اصطلاحات کاربردی، در این مقاله می‌پردازیم تا به کنه موضوع مورد بحث پی ببریم:

الف) زن: در قرآن زن را این گونه تعریف کرده است: زنان برابر با مردان هستند (احزاب، ۳۵) یعنی: هم از نظر پاداش و مجازات و هم عبادات و... زنان با مردان برابر و مساوی هستند و از دیدگاه قرآن و اسلام، زنان می‌تواند به صورت بی‌واسطه و مستقیم خرید و فشیوه کند و حق مالکیت و انجام دیگر معاملات و مبادلات را دارند و در سرنوشت خانوادگی، اجتماعی، سیاسی و... خود همکاری نمایند و این یکی از جلوه‌های تجلیل زن و مادر در اسلام و قرآن است.

ب) خانواده: خانواده در لغت به معنای سپر آهنین است (فیروز آبادی، بی تا، ۱۲۸) و در دیگر کتب لغت، خانواده همان اقوام و خویش‌های آن فرد هستند، زیرا که با آن‌ها، شخص، قدرتمند می‌شود (ابن اثیر، ۱۹۷۹: ذیل کلمه عائلة). اما خانواده در اصطلاح باتوجه به دیدگاه دانشمندان و علوم متفاوت، تعاریف گوناگون و متنوعی را بیان کرده‌اند که ما با توجه به بحثمان این تعریف را، درباره خانواده برگزیده‌ایم: « خانواده یک واحد اجتماعی و گروهی است که آثار

آن اقامت مشترک در یک مکان، همکاری و برخوردهای اقتصادی و پذیرش مسئولیت وجود و پیدایش و تربیت فرزندان که حداقل شامل دو فرد رشد یافته از دو جنس مخالف هم است و حداقل یک فرزند که نتیجه این رابطه این پدر و مادر باشد» (انصاریان، نظام خانواده در اسلام، ص ۲، ر.ک: مردوک).

ج) جامعه: کلمه جامعه در لغت، یک واژه عربی و مونث جامع به معنای گردآورنده، آماده آورنده، مجتمع، مردم یک ده، شهر یا کشور، محل تجمع و مسجد جامع به کار رفته است (آراسته‌خو، ۱۳۸۱، ۴۵۵). برای جامعه در اصطلاح تعاریف متعددی از منظر انواع علوم و دانشمندان انجام شده است اما ما این تعریف را مربوط به مقاله خود دیدیم و خانواده را این گونه تعریف کرده‌ایم: جامعه در اصطلاح محصول گرد آمدن انسان‌ها و آدم‌ها و کنش و واکنش‌های متقابل میان آنها است که با همدیگر زندگی می‌کنند و در رسیدن به مقصود و غایتی معین و مشخص با یکدیگر همکاری می‌کنند. به‌علاوه شاخصه‌ها و مقرراتی ساده یا پیچیده بر روابط عادی آنان حکمفرماست و نهادها و سازمان‌هایی و ارگان‌هایی و...، تداوم و پویا و همیشگی و سلامتی اجتماع آنها را تامین و حفظ می‌کنند (قنادان، ۱۳۸۰، ۶۰).

د) اقتصاد مقاومتی: در سال‌های اخیر و با شدت یافتن تحریم‌های غرب و به خصوص آمریکا علیه ایران با مقصود متوقف کردن برنامه‌های صلح آمیز هسته‌ای ایران، واژه جدید «اقتصاد مقاومتی» در فرهنگ و ادبیات اقتصادی کشور عزیزمان اضافه شد و به فراخور حال و روز اقتصاد کشورمان مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. این واژه اولین بار در دیدار کارآفرینان با مقام معظم رهبری در شهریور سال ۱۳۸۹ مطرح گردید. به همین دلیل ما بهترین تعریف را از زبان مقام معظم رهبری نقل می‌کنیم که ایشان فرمودند: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۱۳۹۱/۵/۱۶).

در این تحقیق، برانیم تا ابتدا نقش و جایگاه زنان و مادران در خانواده و جامعه از دید اقتصادی را از دیدگاه اسلام بررسی کنیم:

شواهد قرآنی بر جواز فعالیت‌های اقتصادی زنان

واژه‌های «فعل»، «عمل» و «کسب» در قرآن به معنای کار و تلاش هستند، اما معمولاً به معنای اقتصادی آن که خصوص فعالیتی است که برای تحصیل درآمد انجام می‌گیرد و در برابر آن مزدی پرداخت می‌شود به کار نمی‌رود؛ برای مثال، واژه «فعل» و مشتقات آن قریب ۱۰۸ بار در قرآن به کار رفته‌اند که در هیچ یک از آن‌ها مراد از «فعل» کار اقتصادی و تلاش مادی نیست. واژه «عمل» و مشتقات آن قریب ۳۶۰ مورد در آیات آمده‌اند که بیشتر آن‌ها به معنای تلاش اخروی است. تنها در برخی از آیات به معنای تلاش مادی به کار رفته‌اند؛ مثل:

«أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ» (کهف، ۷۹)؛ اما آن کشتی مال گروهی

از مستمندان بود که با آن در دریا کار می‌کردند.

«وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ» (انبیاء، ۸۲)؛ و گروهی از

شیاطین برای او (حضرت سلیمان) غواصی می‌کردند و کارهایی غیر از این نیز برای او انجام می‌دادند.

«وَمِنَ الْجِنَّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ» (سبأ، ۱۱)؛ و گروهی از جن پیش روی او

(حضرت سلیمان) به اذن پرودگارش کار می‌کردند.

واژه «کسب» نیز ۶۷ بار در قرآن به کار رفته، ولی معمولاً به معنای کار اقتصادی نیست.

تنها در یک مورد در آیه «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ» (نساء، ۳۲)

(مردان را نصیبی است از آنچه به دست می‌آورند و زنان را نصیبی) به معنای تلاش مادی و کسب درآمد استعمال شده است که می‌توان برای اثبات مشروعیت فعالیت اقتصادی زنان به آن استناد کرد؛ زیرا اگر کار کردن برای آنان مجاز نبود، آیه شریف آنان را مالک دست رنج خود قرار نمی‌داد. بنابراین، واژه‌های «فعل»، «عمل» و «کسب» در این آیات غالباً به معنای کار مادی نیستند و در آیاتی هم که به معنای تلاش مادی آمده‌اند معمولاً نمی‌توانند در این موضوع، مشکلی را از میان بردارند. در نتیجه، هرچند معنای لغوی این واژه‌ها «کار» است، به

ویژه لفظ «عمل» که در کتاب‌های عربی امروز به معنای تلاش اقتصادی به کار می‌رود، اما در بحث قرآنی نمی‌توانیم برای اثبات یا رد اشتغال زنان، به این آیات استناد کنیم. آیات دیگری که در این موضوع می‌توانند ما را یاری دهند آیاتی هستند که واژه‌های به کار رفته در آن‌ها به صراحت، به معنای کار نیست، اما به دلالت التزامی، معنای کار و تلاش مادی از آن‌ها استفاده می‌شود. این آیات را می‌توان در چهار گروه بررسی کرد:

نخست، آیاتی که انسان‌ها را به وفای به عقد موظف کرده است؛

دوم، آیاتی که کار و تلاش مادی را برای انسان‌ها مجاز دانسته است. در این آیات، بیشتر از واژه ترکیبی «ابتغاء فضل» استفاده شده است؛

سوم، آیاتی که برخی از معاملات را حلال و برخی را حرام کرده است؛

چهارم، آیاتی که می‌توان از آن‌ها برخی از اشتغالات خاص را استفاده کرد.

گروه اول: آیات وفای به عقد

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، به پیمان‌ها و قراردادهای وفا کنید» (مائده: ۱)؛ «وَفَى» و «أَوْفَى» هر دو به معنای تمام کردن و کامل کردن است (ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۲۵۳)، «عقود» جمع «عقد» به معنای بستن و گره زدن چیزی به چیز دیگر است. (طبرسی، مجمع البیان، ۳، ۲۵۸).

(این واژه گرچه در اصل، برای امور محسوس وضع شده، اما در انواع معاملات و پیمان‌های غیر محسوس، که نوعی از بستن و گره زدن در آن‌ها لحاظ شده است، به کار می‌رود (طباطبائی، المیزان، ۵، ۱۵۲).

جمله «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» امر است و انسان‌ها را به وفا کردن به هر چیزی که به آن «عقد» گفته شود، امر کرده است. این آیه از دو جهت فراگیر است: نخست از جهت مصداق عقد؛ زیرا در آن عقد خاصی ذکر نشده است. بنابراین، هر گونه معامله و پیمانی را که شرعیت آن از سوی شارع رسیده باشد، شامل می‌شود، خواه از عقود لازم باشد مثل بیع و اجاره و مزارعه و

مساقات یا از عقود جایز مثل قرض و ودیعه. دوم از جهت مخاطب که زن و مرد را شامل می‌شود. نه در این آیه و نه در هیچ آیه دیگری حکم وفای به عقد به گروه یا صنف خاصی منحصر نشده است. بنابراین، بر زن و مرد واجب است که به پیمان‌ها و قراردادهای خود از هر نوعی که باشند وفا کنند. استفاده مشترک زن و مرد در وجوب وفای به عقود شرعی، به اندازه‌ای روشن بوده است که فقیهان در سراسر فقه، برای لزوم وفای به عقد به این آیه استدلال کرده و در هیچ موردی از دخالت جنسیت در الزام آیه شریفه، بحثی نکرده‌اند. دیده نشد که فقهی تردید کرده باشد در اینکه اگر زنی عقد اجاره یا بیع یا مضاربه و یا هر عقد مشروعی با دیگری امضا کرد لازم الوفا است و باید به آن پایبند باشد. این سخن بدان معناست که حکمی که در آیه بیان شده میان مرد و زن مشترک است. لازمه این دستور مشترک آن است که همچنان که مردان می‌توانند پیمان تجاری و بازرگانی داشته باشند یا با کسی عقد اجاره ببندند و خود را اجیر کنند، زنان نیز می‌توانند. اگر زن نمی‌توانست در هیچ قرارداد تجاری و بازرگانی شرکت کند یا مثل صغار، هیچ گونه معامله‌ای برای او جایز نبود، وجوب وفای به عقد به طور مطلق، برایش معنا نداشت. در حقیقت، از او عقدی محقق نمی‌شد تا لازم الوفا باشد. بنابراین، لزوم وفای به عقود و اشتراک زن مرد در این خطاب، دلیل بر جواز مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی و تحصیل درآمد از طریق اجاره یا تجارت و بازرگانی و عقود شرعی دیگر است.

بلی، «اوفوا» صیغه مذکر است، اما دلیل بر اختصاص این حکم به مردان نیست؛ زیرا روش قرآن در بیان احکام مشترک میان مرد و زن، بر خطابِ مذکر است. برای مثال، شکی نداریم که اقامه نماز و پرداخت زکات که با خطاب مذکر در آیه «وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ» در موارد متعددی از سوره بقره به طور مکرر و در برخی از سوره‌های دیگر، آمده و وجوب روزه ماه رمضان که در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (بقره، ۱۸۳) بیان شده، برای زنان و مردان است. آیا می‌توان معتقد شد در این

آیات، به دلیل آنکه خطاب در «اقیموا» و «آتوا» و «الذین آمنوا» و «علیکم» به صیغه مذکر است، وجوب نماز و زکات و روزه به مردان اختصاص دارد؟

گروه دوم: آیات تحلیل و تحریم برخی از معاملات

آیه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ» (بقره، ۲۷۵) (خدا بیع را حلال کرد) خرید و فروش را، که نوعی کسب و تلاش اقتصادی است، حلال کرده. آیات «حَرَّمَ الرِّبَا» (بقره، ۲۷۵) (ربا را حرام کرد)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً» (آل عمران، ۱۳۰) (ای کسانی که ایمان آورده اید، ربا را چند برابر نخورید.) و آیات فراوان دیگر (روم، ۳۹) با تعبیرهای گوناگون؛ به مبارزه با ربا برخاسته و ربا خواری را، که راهی برای تحصیل درآمد و افزایش سرمایه است، ناروا دانسته‌اند.

آیات مزبور، به طور مطلق، جنس بیع را حلال، و جنس ربا را حرام کرده‌اند. از سوی دیگر، آیه یا روایتی که بر دخالت جنسیت در این حکم دلالت داشته باشد، نداریم. بنابراین، حکمی که برای بیع و ربا بیان شده، از احکام مشترک میان زن و مرد است؛ چنان که مرد مجاز است با دیگران قرارداد خرید و فروش امضا کند و از این طریق، تجارت کند و سودی ببرد، برای زن نیز چنین است.

همچنین در برخی از آیات آمده است: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» (بقره، ۱۸۸) (اموال یکدیگر را به باطل در میان خود نخورید)؛ «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (نساء، ۲۹) (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال یکدیگر را به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتی با رضایت شما انجام گیرد.) در این آیات، هرگونه تحصیل سرمایه از راه‌های غیرمشروع «اکل مال به باطل» دانسته و ممنوع اعلام شده است. مقصود از «اکل» در اینجا، هرگونه تصرف در اموال و نقل و انتقال غیر مجاز است (طباطبائی، المیزان، ۵، ۵۲). مصادیق «اکل مال به باطل» نیز در برخی از روایات، زراندوزی از طریق قمار و قسم دروغ

دانسته شده است. مفسران نیز در تفسیر آیه، به دست آوردن مال از طریقِ لهو و لعب، غصب و ظلم را «اکل مال به باطل» دانسته‌اند. ربا نیز، که مورد نهی آیات می‌باشد، از مصادیق اکل مال به باطل است. جمله استثنائی «إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» اشاره است به اینکه تصرف در اموال، باید از یکی از راه‌های مجاز و شرعی انجام شود که همان تجارت با رضایت طرفین است (همان).

در این آیات، ملاک ممنوعیت یا مشروعیت فعالیت اقتصادی، صادق بودن عنوان «اکل مال به باطل» یا «تجارة عن تراض» قرار داده شده است. تمام کارهایی که در عنوان «اکل مال به باطل» داخل باشند ممنوع، و کارهایی که مشمول «تجارة عن تراض» باشند مشروع خواهند بود. مصادیق «اکل مال به باطل» نیز در آیات و روایات بیان شده، ولی در هیچ یک از آن‌ها، فعالیت‌های اقتصادی زن در بیرون از خانه مصداق «اکل مال به باطل» دانسته نشده است. بنابراین، مشمول «تجارة عن تراض» و مشروع و مجاز خواهد بود.

گروه سوم: آیات امر به کار و تلاش مادی

دسته‌ای دیگر از آیات به رغم اینکه مشتمل بر واژگان رایج در اقتصاد و فقه نیستند، اما می‌توان از آن‌ها جواز فعالیت اقتصادی و اشتراک میان زن و مرد را نتیجه گرفت؛ مانند آیات ذیل:

«وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا مَلَبَسُونََهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (نحل، ۱۴)؛ او کسی است که دریا را مسخر [شما] ساخت تا از گوشت آن بخورید و زیوری برای پوشیدن از آن استخراج کنید و کشتی‌ها را می‌بینی که سینه دریا را می‌شکافند تا شما [به تجارت بپردازید و] از فضل خدا بهره‌گیرید؛ شاید شکر نعمت‌های او را به جا آورید.

«فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ

تُفْلِحُونَ؛ و هنگامی که نماز پایان گرفت در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید و خدا را

بسیار یاد کنید، شاید رستگار شو. (جمعه، ۱۰)

«لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ؛ گناهی بر شما نیست که از فضل

پروردگارتان طلب کنید». (بقره، ۱۹۸)

مفسران «ابتغاء فضل» را در جملات «لتبتغوا من فضله»، «لتبتغوا فضلاً من ربكم» و

«وابتغوا من فضله» به تجارت و کسب و تلاش اقتصادی تفسیر کرده‌اند (طباطبائی، المیزان،

۵، ۱۵۲). از سوی دیگر، آیات یاد شده از جهت مخاطب اطلاق دارند بر این معنا که مخاطب

در فعل «تبتغوا» و «ابتغوا» خصوص صنف مردان نیست، بلکه نظیر سایر خطاباتی که در قرآن

شریف آمده‌اند، میان زن و مرد مشترکند، مگر در جایی دلیلی بر اختصاص آن به مردان داشته

باشیم. همچنین از حیث نوع اشتغال نیز آیه در مقام بیان شغل خاصی نبوده است. از این رو،

می‌توان گفت: با توجه به ترغیب و تشویق عمومی، که از سوی خدا برای طلب فضل صادر شده

است، هرگونه تلاش اقتصادی، که مشروع و مصداق «تِجَارَةٌ عَنِ تَرَاضٍ» باشد، برای زن و مرد

مجاز است. بدین روی، بر اساس این آیه، اصل اولی جواز انواع تصرفات زن در طبیعت و

معاملات و تجارت است، مگر آنچه به دلیل قطعی خارج شده است.

«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ؛ او کسی است که

زمین را برای شما رام کرد، بر شانه‌های آن راه بروید و از روزی‌های خداوند بخورید». (ملک:

۱۵) این آیه نیز از آیات مطلق است و انسان‌ها را به تصرف در طبیعت و فعالیت و تلاش

اقتصادی امر می‌کند. تعبیر «کُلُوا مِن رِّزْقِهِ» در این آیه، به گفته علامه طباطبائی به معنای

انواع طلب و تصرف در زمین است (طباطبائی، المیزان، ۵، ۱۵۲). پس خوردن در اینجا به

معنای جوییدن و بلعیدن نیست، بلکه نظیر آیه «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» (بقره، ۱۸۸) به معنای تصرف کردن است. بر اساس این تفسیر، آیه شریفه، به انسان‌ها گوشزد می‌کند که ما زمین را به گونه‌ای آفریدیم که شما بتوانید با انواع تصرف در آن زندگی مادی خود را تأمین کنید و سپس به وسیله امر با واژه «کلوا» انسان‌ها را به انواع کار و تلاش اقتصادی مثل صیادی، کشاورزی، دام داری و انواع تصرفات در زمین برای بهره‌وری از نعمت‌های الهی و استفاده از ارزاق آن ترغیب و تشویق کرده است. از سوی دیگر، امر به «کلوا» اختصاص به صنف خاصی ندارد؛ استفاده از نعمت‌های الهی و تصرف در زمین و بهره گرفتن از آب‌ها و درختان و جنگل‌ها و حیوانات برای همه انسان‌هاست. نه در این آیه و نه در آیات دیگر و نه در روایات، دلیلی بر تخصیص آیه به مردان نیست. بلی، لفظ «کلوا» جمع مذکر است، ولی پیش از این گفته شد که روش قرآن چنین است که معمولاً احکام مشترک مرد و زن را با خطاب مذکر بیان می‌کند.

گروه چهارم: اشتغالات خاص

گروه دیگر آیاتی است که می‌توان از آن‌ها جواز اشتغال زنان به برخی از حرفه‌های خاص را اصطیاد کرد. تأکید بر این نکته ضروری است که آیاتی که از آن‌ها یاد خواهد شد، در مقام بیان حرفه یا شغلی برای انسان‌ها نیست، بلکه در این دسته از آیات، انجام برخی از کارها مجاز اعلام شده است؛ کارهایی که اشتغال به آن‌ها در میان مردم عصر نزول رایج بوده و هم اکنون هم انسان‌هایی به آن کارها اشتغال دارند. با توجه به مجوزی که قرآن برای انجام آن کارها به انسان‌ها داده و این اجازه را به گروه یا صنف ویژه‌ای اختصاص نداده است، می‌توان جواز اشتغال زنان به آن کار را از دیدگاه قرآن استفاده کرد. این کارها عبارتند از:

۱. صیادی: «وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا» (مائده: ۲) در آغاز سوره مائده، خداوند صید

چهارپایان و خوردن گوشت آن‌ها را حلال کرده و فرموده است: «أُحِلَّتْ لَكُم بَهِيمَةُ

الْأَنْعَامِ» سپس در آیه بعد، با جمله «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ»، کسانی را که مشغول مناسک حج و در حال احرام هستند از شکار حیوانات منع کرده است. همچنین در آیات «لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ» (مائده، ۹۵) و «حُرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا» (مائده، ۹۶) ممنوعیت شکار در حال احرام را بیان کرده است. از خطاب آیات استفاده می‌شود که این حکم، میان زن و مرد مشترک است. از این رو، شکار کردن برای زنان و مردان محرم، حرام است. در آیه دوم خطاب به همان کسانی که شکار برایشان حرام بود، فرموده است: «وَأِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا»؛ پس از خروج از احرام شکار کنید. امر در این آیه، به قرینه اینکه پس از دستور منع از شکار صادر شده است، فقط بر جواز این عمل دلالت دارد، نه بر بیش از آن و چون ممنوعان از این عمل زن و مرد بودند، پس این جواز نیز شامل هر دو دسته می‌شود.

ممنوعیت شکار برای زائران در خصوص حالت احرام و جواز این عمل پس از آن، نشانه آن است که شکار و صید حیوانات فی نفسه مبعوض و مورد نهی نیست. اگر صید حیوانات ذاتا کار غیر مشروعی بود، از سوی قرآن برای این عمل در هیچ شرایطی مجوز صادر نمی‌شد. از سوی دیگر، توجه قرآن به مساله صید و تحریم آن برای زائران در حال احرام در آیات متعددی از این سوره، (مائده، ۱)، نشانه اهمیت این موضوع است و می‌فهماند که این کار مورد ابتلای جمع کثیری از حاجیان بوده است؛ شکار حیوانات، گوشت مورد نیاز آنان را تأمین می‌کرده و نوعی فعالیت و تلاش اقتصادی و تولید بوده است، نه یک کار تفریحی. بعید است به قرآنی که با شیوه ایجاز، تنها به تبیین مسائل ضروری و مورد نیاز انسان‌ها می‌پردازد چنین نسبتی داده و گفته شود در تمام آن آیات، به مساله‌ای که برای تعداد انگشت شماری، به عنوان سرگرمی مطرح بوده توجه کرده و حرمت آن را در آیات متعدد تکرار کرده است. بنابراین، آنچه به طور یقین از آیه به دست می‌آید این است که شکار کردن پس از خروج از احرام جایز است. اکنون می‌پرسیم: برای چه کسی؟ جواب آن است که آیه اطلاق دارد. پس حکمی که در آن آمده است برای همه است؛ زن باشد یا مرد. چگونه شکاری جایز است: شکار تفریحی یا شکاری که

شغل و راه درآمد باشد؟ باز هم آیه اطلاق دارد. بنابراین، می‌توان گفت: شکار کردن کاری است که هر یک از زن مرد می‌تواند انجام دهند. قرآن نه تنها از این کار منعی نکرده، بلکه جواز آن را نیز به صراحت اعلام کرده و در این خصوص میان دو صنف زن و مرد تفاوتی قایل نشده است.

۲ و ۳. ماهی گیری و غواصی: «وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا» (نحل، ۱۴)؛ او کسی است که دریا را مسخر ساخت تا از آن گوشت تازه بخورید و زیوری برای پوشیدن از آن استخراج کنید. در این آیه، خداوند متعال با برشمردن برخی نعمت‌ها به دو نوع اشتغال اشاره کرده است: نخست ماهی‌گیری؛ زیرا مقصود از خوردن گوشت تازه از دریا، گوشت ماهی است که متوقف بر صید آن است. بنابراین، تقدیر آیه چنین است: «... لتصطادوا و تأكلوا.» دوم غواصی و استخراج زیور آلاتی مانند لولو و مرجان از دریا. خطاب در این آیه نیز ناظر به گروه خاصی نیست. هر کسی، چه زن و چه مرد، می‌تواند از دریا ماهی صید کند. نه در آیات و نه در روایات، کار شیلات به صنف مردان اختصاص داده نشده است. همچنین دلیلی بر اختصاص غواصی و پیدا کردن لؤلؤ و مرجان به مردان نداریم. از این رو، این عمل نیز به عنوان یک فعالیت اقتصادی به مردان اختصاص ندارد.

۴. دایگی: «فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» (طلاق، ۶) در این آیه، به مردانی که زن خود را طلاق داده‌اند و کودک شیرخوار دارند و مادر کودک حاضر است به آن شیر دهد، امر کرده که اگر زنان به فرزندان شما شیر دادند، مزد آنان را بدهید. سپس در دنباله آیه می‌فرماید: «... وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسْتَزْعُ لَهُ أُخْرَى»؛ و اگر به توافق نرسیدید، زن دیگری شیر دادن او را به عهده می‌گیرد. مفسران در معنای آیه گفته‌اند: اگر زن و مرد در شیر دادن به کودک با هم به توافق نرسیدند، به این صورت که یا زن حاضر نیست به کودک شیر بدهد یا اجرتی بیش از معمول می‌خواهد، در این صورت، بر پدر کودک لازم است برای تغذیه کودک، دایه بگیرد تا طفل آسیب نبیند (طباطبائی، المیزان، ۱۹، ۳۲).

۵. دام داری: «وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» (قصص، ۲۳)؛ و هنگامی که به چاه آب مدین رسید، گروهی از مردم را در آنجا دید که چهارپایان خود را سیراب می‌کنند و در کنار آنان دو زن را دید که مراقب گوسفندان خویشند. به آن دو گفت: کار شما چیست؟ گفتند: ما آن‌ها را آب نمی‌دهیم تا چوپانان همگی خارج شوند و پدر ما پیرمرد کهنسالی است. از این آیه، چند نکته استفاده می‌شود:

نخست اینکه از تعبیر «لَا نَسْقِي»، که فعل مضارع است و بر استمرار دلالت دارد، فهمیده می‌شود آب دادن به گوسفندان کار روزمره و همیشگی آنان بوده است. جمله «و ابونا شیخ کبیر» نیز مؤید همین مطلب است؛ زیرا کنایه از آن است که فرد دیگری را برای این انجام این کار نداریم. بنابراین، کار سیراب کردن گوسفندان را خود انجام می‌دهیم.

دوم اینکه گرچه در آیه سخنی از چوپانی دختران حضرت شعیب ؑ نیست، اما از اینکه گفتند: «لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءَ وَ أَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ»، می‌توان به دست آورد که همه کارهای گوسفندان، که یکی از آن‌ها آب دادن بوده و یکی هم به چرا بردن بوده، به عهده دختران بوده است؛ زیرا اگر دختران شعیب می‌گویند پدر ما پیر سال خورده است، کنایه است از اینکه کسی را برای آب دادن نداریم. پس حتماً کسی را برای چرانیدن و علوفه دادن هم نداشته‌اند. از این رو، بعید است بگوییم کار دختران فقط آب دادن بوده است. اینکه حضرت شعیب ؑ، به حضرت موسی ؑ گفت: می‌خواهم یکی از این دو دخترم را به همسری تو درآورم، به این شرط که هشت سال برای من کار کنی و اگر تا ده سال افزایش دهی محبتی از ناحیه توست (قصص، ۲۷) برخی از مفسران گفته‌اند: او را برای چوپانی اجیر کرد (شریف لاهیجی، تفسیر شریف لاهیجی، ۳، ۶۸). این امر نیز شاهی است بر اینکه پیش از موسی، کار چوپانی گوسفندان را دختران انجام می‌دادند.

البته ممکن است گفته شود عمل دختران شعیب $\wp$ نمی‌تواند مستند جواز این گونه کارها برای زنان باشد؛ زیرا دختران حضرت شعیب $\wp$ از باب ضرورت و نبود فرد دیگری دست به این عمل می‌زدند. بنابراین، وقتی حضرت موسی $\wp$ از آنان می‌پرسد: برای چه اینجا ایستاده‌اید، آنان مقصود خود را گفتند و با این جمله که «پدر ما پیر سال خورده است»، عذر خود را نسبت به انجام این کار ذکر کردند و آن را به عنوان یک ضرورت برای خود بیان نمودند. بنابراین، کار کردن دختران حضرت شعیب $\wp$ در بیرون از خانه به سبب شرایط ویژه خانه آنان بود، نه اینکه در شرایط عادی، آنان این کار را انتخاب کرده باشند.

شواهد روایی بر جواز فعالیت‌های اقتصادی زنان

زنان فراوانی در صدر اسلام در زمان پیامبر گرامی K و ائمه اطهار β به فعالیت‌های اقتصادی اشتغال داشتند (شریف لاهیجی، تفسیر شریف لاهیجی، ۳، ۶۸). و ائمه اطهار β نه تنها آنان را از کار و تلاش نهی نمی‌کردند، بلکه در برخی موارد، لحن سخن یا طرز برخورد پیامبر یا امام با زنان شاغل به گونه‌ای بود که تشویق به ادامه کار نیز از آن استفاده می‌شود. این کارها عبارتند از:

۱. بافندگی: ام حسن نخیه می‌گوید: حضرت علی $\wp$ در راه به من برخورد کرد و فرمود: ام حسن، به چه کاری مشغولی؟ گفتم: بافندگی می‌کنم. امام به من فرمود: بدان که حلال‌ترین کسب است (شریف لاهیجی، تفسیر شریف لاهیجی، ۳، ۶۸). بنابراین نقل، امام با دیدن ام حسن در ابتدا، از شغل او سوال کرد که حاکی از مشروعیت اشتغال برای زنان است، و دیگر آنکه وقتی ام حسن در جواب امام عرض کرد: به بافندگی اشتغال دارم و از این راه ارتزاق می‌کنم، امام نه تنها او را از این حرفه منع نکرد، بلکه با این جمله که «حلال‌ترین کسب است»، او را بر این ادامه اشتغال به این حرفه تشویق کرد. بنابراین، اشتغال زنان به حرفه‌هایی که از نظر اسلام حلال شمرده شده، مجاز بلکه مطلوب است.

۲. نوحه خوانی: حنان بن سدید گوید: در محله ما زنی بود که کنیزی نوحه خوان داشت. این زن از طریق نوحه خوانی کنیزش، زندگی خود را اداره می‌کرد. وی نزد پدرم آمد و گفت: تو می‌دانی که زندگی من از جانب خدا و به وسیله نوحه خوانی این جاریه تأمین می‌شود. دوست دارم از امام صادق (پ) بپرسی که اگر این کار حلال است، ادامه بدهم، و گر نه کنیز را بفروشم و از بهای آن زندگی کنم تا خدا فرجی برساند. پدرم گفت: پرسش این مساله از امام برای من سخت است. او اضافه می‌کند: وقتی خدمت امام رسیدیم، خودم از امام درباره مساله آن زن پرسش کردم. امام فرمود: آیا برای اجرت شرط می‌کند یا نه؟ گفتیم: به خدا قسم، نمی‌دانم شرط می‌کند یا نه. حضرت فرمود: به آن زن بگو: شرط نکن و هر چه دادند قبول کن در این روایت نیز نوحه خوانی زن مورد تأیید امام قرار گرفته است. اگر اشتغال زن به نوحه خوانی غیر مجاز بود، آن حضرت وی را از این کار نهی می‌فرمود(همان).

نقش و جایگاه اقتصادی زنان و مادران مسلمان در خانواده و جامعه

۱. بانوان و محقق شدن اقتصاد مقاومتی: تولید و بقای نسل و تربیت نیروی انسانی و کارآمد مورد نیاز جامعه و اجتماع، یکی از اساسی‌ترین و اصلی‌ترین اهداف و غایات تشکیل خانواده می‌باشد و پیشرفت و رشد اقتصادی کشور اسلامی ما نیز در گروی وجود نیروی کار فعال و تحصیل کرده و متعهد است، بنابراین یکی از دلایل تاثیرگذار در پیشرفت اقتصادی کشور همین سرمایه‌های انسانی و نیروی کار فعال و تحصیل کرده و متعهد است که در خانواده‌ها و به خصوص توسط زنان و مادران تربیت می‌شوند. خانواده به عنوان اولین پایگاه و مدارس، دومین پایگاه تربیت و پرورش منابع انسانی و اقتصادی و سیاسی و فرهنگی و... کشور محسوب می‌شوند و به همین دلیل جامعه باید با تقویت نهاد خانواده، زمینه پیشرفت اقتصاد مقاومتی کشور را آماده سازد. زنان و مادران به عنوان عامل پرورش و رشد نیروی کار فعال و تحصیل کرده و متعهد، در جریان بهره‌وری و تولید ناخالص ملی نقش دارند و این ارزش افزوده با سرمایه‌گذاری در داده‌ها، علوم، اندیشه‌ها و سواد و مهارت‌های زنان و مادران محقق خواهد

شد. در محقق شدن تاثیر بانوان شاغل، در اقتصاد مقاومتی، نباید مانند غرب برای محقق شدن پیشرفت مادی و دنیایی به بانوان به عنوان یک نیروی کار ارزان و کم درآمد نگاه کرد؛ اقتصاد مقاومتی، یک نظام اقتصادی هماهنگ با سیاست‌ها و تدابیر کلان سیاسی و امنیتی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی و... نظام اسلامی برای مقاومت و ایستادگی در برابر تخریب‌های نظام سلطه بر علیه ما است و منظور از این نوع اقتصاد یک اقتصاد پویا و پویا و همیشگی و همیشگی است، بر همین اساس همه اعضای جامعه حتی بانوان و مادران شاغل هم، بدون در نظر داشتن قید جنسی، در محقق شدن و اجرا کردن اقتصاد مقاومتی باید سهیم باشند (رجاییان، ۱۳۹۴: ۱۷)؛ زنان و مادران نیز در این مسیر در سه حوزه خانواده و جامعه می‌توانند کارآمد و اثرگذار واقع شوند و از راه ظرفیت‌های وجودی خودشان، چندین حوزه را مدیریت و تدبیر کنند از یک طرف در خانواده با در نظر گرفتن مدیریت و تدبیر مصارف خانگی، فرهنگ‌سازی خرید و... می‌توانند حتی بیش از مردان تاثیرگذار بر اقتصاد مقاومتی واقع شوند و در جامعه نیز باید گفت بخش عمده‌ای از تولید ملی و بالابردن پیشرفت تولید کشور بر عهده مردان است و حمایت از تولید ملی و استفاده آن در جامعه بر عهده بانوان و مادران است، در اصل در اقتصاد مقاومتی همانند نظرات اقتصاد غرب، زنان به عنوان ابزاری و ملعبه‌ای برای افزایش تولید به شمار نمی‌آیند، بلکه وجود آنان به شکلی غیرمستقیم در معادلات افزایش و توسعه تولید، نقش و جایگاه آفرین و مهم است.

زنان در اقتصاد خانواده نقش و جایگاه کلیدی و مؤثری دارند و نمونه استفاده خانواده را مدیریت می‌کنند. هرچقدر خانواده نقش و جایگاه‌های سنتی خود را ایفا کند نقش و جایگاه زنان پررنگ‌تر خواهد بود و زنان ایرانی نیز در اقتصاد خانواده و مدیریت اقتصادی نقش و جایگاه مهمی دارند (کریمی موقاری، ۱۳۹۲، ۷۶). استفاده کالای داخلی و ترجیح آن به کالای خارجی اقدام مهمی است که می‌تواند توسط زنان انجام شود و آنها در این رابطه مسئولیت مهمی دارند. اگر کمپینی از سوی زنان ایرانی در خصوص خرید کالای داخلی شکل بگیرد و این موضوع تبدیل به شعار همه‌گیر بین زنان ایرانی شود می‌توان از تولید داخلی و اقتصاد مقاومتی حمایت کرد.

۲. تاثیر زنان در زمینه‌های تولید و استفاده: زنان و مادران می‌توانند از دو راه، در

تقویت بخش اقتصاد مقاومتی بسیار تاثیرگذار باشند، نخست در حوزه تولید و دیگری در حوزه استفاده. یکی از وظایف مردم جامعه اسلامی ما، مدیریت استفاده است و جلوگیری از اسراف و صرفه جویی است؛ سرانه استفاده در کشور اسلامی ما در مقایسه با کشورهای برابر با ما و یا پیشرفت یافته بسیار بالاست و به مقدار چندبرابر رسیده است و سرانه تولید ما از شاخصه متوسط جامعه جهانی کم‌تر است. کشوری که می‌خواهد در مقابل دشمنان خود بایستد، باید سرانه استفاده‌ی به مراتب پایین‌تر از سرانه تولید داشته باشد و ایران زمین می‌تواند با پیشرفت واحدهای اقتصادی بخش خصوصی تهدیدات دشمن را خنثی کند. و این امر میسر نمی‌شود مگر این که بسیج همگانی در این رابطه وجود داشته باشد و یکی از پایه‌های محقق شدن این مقصود، زنان و مادران یک خانواده هستند که نقش و جایگاه اساسی در این زمینه دارند (زندى، ۱۳۹۱، ۱۱۸).

یکی از مهم‌ترین نکته‌ها، اصلاح سبک زندگی است که اگر در سطح کلان بررسی شود و در مسیر صواب قرار گیرد، قدم‌های موثری در راستای محقق شدن این شعار برداشته می‌شود. باید گفت بعد از ترسیم سبک زندگی اسلامی و متناسب با جامعه ایرانی و براساس نمونه حداقلی و حداکثری شریعت، خانواده‌ها می‌توانند در چارچوب نمونه اصلی که در واقع شاهراه اصلی (صراط) است مدل‌های گوناگون زندگی (سبیل) را به عنوان راه‌های فرعی متعدد انتخاب کنند. جامعه شناسی امروز درباره جایگاه استفاده در سبک زندگی حرف‌های جدی دارد و حتی بعضی از جامعه‌شناسان مدل زیست انسان و انتخابگری او را براساس استفاده تعریف می‌کنند. مسلماً انتخابگری اشخاص در زمینه‌های اقتصادی و استفاده کالا و مایحتاج زندگی موضع و بینش آنان را نسبت به جامعه و امور پیرامونی و حتی طرز تفکر و جهان بینی نشان می‌دهد. (کریمی موقاری، ۱۳۹۲، ۶۲)

۳. مقصودمند کردن استفاده خانواده و مدارس: نقش و جایگاه و تاثیر مهمی که زنان

و مادران می‌توانند انجام دهند، مقصودمند کردن و غایت‌مند کردن استفاده خانواده است.

بسیاری از محصولات و کالاهای موجود در بازار وارداتی هستند و خانواده‌ها نیاز خاص و زیادی به آن ندارند. زنان و مادرانی وجود دارند که مدیریت و تدبیر اقتصادی خانواده را بر عهده دارند و می‌توانند از خرید این محصولات و کالاها جلوگیری کنند و آن را در جای مناسب و درست دیگری هزینه کنند.

تحقیقات بسیاری در جهان، در قسمت استفاده انجام شده است. در حوزه اقتصادسنجی، نقشه مدل استفاده انرژی اساساً بر استفاده عملی آنها متمرکز بوده است. داده‌ها اندکی از نمونه‌های استفاده انرژی در حوزه انرژی وجود دارد، در استفاده از وسایل برقی توجه به شناخت آنان متفاوت است و نیازمند اطلاع از روش استفاده به منظور تعیین وسایل عملی در ارتقاء کنش در استفاده انرژی می‌باشد. بر پایه اجماع نظر دانشمندان علوم اجتماعی در روش استفاده انرژی مانند سایر کالاها، صرف نظر از کارآمدی تکنیکی و... مانند بعد و ترکیب خانوار و چرخه زندگی توسط زنان، نقش و جایگاه تعیین‌کننده‌ای را شامل می‌شود.

رویکردهای تطور کنش جمعی علیرغم آن که از پیچیدگی برخوردارند کمتر به امتحان گذاشته شده‌اند. با وجود این طی دهه اخیر مطالعات بسیاری در کشورهای گوناگون جهان انجام شده و استفاده انرژی و صرفه‌جویی در آن به عنوان یک سبک زندگی مورد تحقیق قرار گرفته شده است. اگر چه این مطالعات در کشورهای گوناگون به دلیل اهمیت موضوع، قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده، اما این موضوع تاکنون کمتر در ایران مورد بررسی قرار گرفته است (رجاییان، ۱۳۹۴، ۳۱).

۴. بهینه‌سازی در حوزه نمونه استفاده و دخل و خرج: یکی از شیوه‌هایی که زنان و مادران می‌توانند به اقتصاد مقاومتی یاری رسانند بهینه‌سازی در حوزه نمونه استفاده و دخل و خرج می‌باشد. اگر در خانواده استفاده محصولات و استفاده از کالاهای استفاده به وسیله مادر خانواده مدیریت و تدبیر نشود اقتصاد خانواده و همچنین جامعه دچار مشکل و اختلال می‌شود. زنان و مادران با استفاده از جایگاه خاص و ویژه که از لحاظ احساس‌ها و عطوفت‌ها و در خانواده دارند می‌تواند روی نمونه استفاده و بهینه‌سازی در حوزه استفاده و نظام اقتصادی خانواده و جامعه تأثیر مستقیم و غیرمستقیم داشته باشد.

نمونه استفاده در هر جامعه بخشی از نظام ارزشی حاکم بر آن اجتماع است که می‌تواند گوشه‌ای از هویت مردمان آن منطقه را بنمایاند. در واقع نمونه استفاده به خودی خود «هویت‌ساز» می‌باشد، اما در صورت انحراف از حالت مطلوب می‌تواند «هویت‌سوز» باشد. دلایل گوناگونی در این انحراف موثر هستند که منوط به مهندسی کشور، هدایت جامعه در مسیر درست و به سوی نمونه استفاده مطلوب است. (برقی، ۱۳۹۰، ۱۸۱).

گفتنی است نمونه استفاده در کشورهای گوناگون بسته به فرهنگ‌ها مردمان آن منطقه متفاوت است و زنان آن سرزمین‌ها در این بحث موثر بوده‌اند. بدون تردید اصلاح الگوی مصرف در ایران زمین به معنای گسترش و اصلاح الگوی مصرف است. از طرفی، ایران زمین امروز نیازمند تولید ثروت است و محقق شدن این امر در قدم اول است. خط‌کش مدرج پیشرفت نشان می‌دهد که بین استفاده و تولید ثروت در یک جامعه ارتباط معکوس وجود دارد.

از نگاه دین اسلام تغییر در راستای جلوگیری از استفاده بی‌رویه مورد تأکید قرار گرفته است. این تأکید از آنجاست که رشد اقتصادی ایران زمین منوط به ارتقای بهره‌وری، عدم اسراف و استفاده درست از منابع ایران زمین است، چرا که ثروت‌های ملی مربوط به همه نسل‌هاست و نسل امروزی حق ندارد به گونه‌ای از این ثروت‌ها استفاده کند که جلوگیری از استفاده نسل آیندگان شود و یکی از این اشخاص تاثیرگذار مادران و زنان جامعه ایران زمین می‌باشند که سبب ارتقای شاخص‌های زندگی و کاهش هزینه‌ها شده و زمینه‌ای را برای فرار از آسیب اقتصادی آماده می‌کند (نوفرستی، ۱۳۹۱، ۱۱۸).

اصلاح الگوی مصرف، نیازمند فرهنگ‌سازی پویا و همیشگی است و این خود نیازمند راهبردهایی است تا همه اشخاص جامعه الزام کنش‌های اصلاح استفاده را احساس کنند و به تدریج این اصلاح ارزشمند شده و به یک کنش پویا و همیشگی و نهایتاً به یک فرهنگ در تمامی میدان‌های استفاده تبدیل شود که یکی از موثرترین اشخاص در این زمینه مادران و زنان می‌باشند.

۵. خرید کالای ایرانی و داخلی: تشویق به خرید و استفاده از محصول داخلی و

حمایت از تولید ملی همواره یکی از مهم‌ترین تاکیدات مقام معظم رهبری بوده است. مادران

و زنان ما می‌توانند برای رفع نیازهای روزمره خود از کالاهای و محصولات تولید داخل و ایرانی بهره ببرند. اگر مردم جامعه ما خرید کالا و محصولات ایرانی را با تقویت جوش ملی گره بزنند، آنگاه شیوه‌های اقتصاد مقاومتی خیلی ساده‌تر و راحت‌تر از قبل، به اجرا، در می‌آیند به ویژه در شرایط فعلی که اقتصاد هر خانواده ایرانی تحت تاثیر تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی و جهانی در خارج، در شرایط خاصی و ویژه‌ای قرار گرفته است و از همین رو است که ایده «اقتصاد مقاومتی» به درستی از سوی رهبر معظم انقلاب در زمینه تناسب با این شرایط بیان و مطرح شده است. لذا حرکت رو به رشد در راستای شعار تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی از جمله شیوه‌ها و راهبردهایی است که زنان و مادران می‌توانند با آن، قدم‌های بلندی را در راستای اقتصاد مقاومتی بردارند (علمی، ۱۳۹۳، ۲۴).

زنان اسلامی باید از خلاقیت و ابتکارهای خود برای شکوفایی اقتصاد کشورهای اسلامی استفاده کنند و نقش و جایگاه آنها فقط محدود به کانون خانواده نباشد.

استفاده کالای داخلی و ترجیح آن به کالای خارجی اقدام مهمی است که می‌تواند توسط زنان انجام شود و آنها در این رابطه مسئولیت مهمی دارند. پویایی تولید داخلی در گرو خرید کالای ایرانی و داخلی است؛ بنابراین می‌طلبید زنان به این مولفه کلیدی بیشتر توجه کنند. هر قدر زنان با فرهنگ خرید کالای ایرانی آشنا باشند به همان نسبت به چرخه اقتصادی جامعه کمک می‌شود. با اینکه حمایت مردم و به خصوص زنان کشور از تولیدات داخلی یکی از مهم‌ترین دلایلی است که می‌تواند به چرخه صنعت و اقتصاد کشور کمک کند و حتی نرخ بیکاری را جابه‌جا کند و خرید کالای داخلی نقش و جایگاه مهمی در رونق اقتصاد کشور دارد. تغییر نگرش در استفاده از کالای ایرانی و حمایت از تولید داخلی یک ضرورت است که زنان می‌توانند در این زمینه راهبر باشند. برای اصلاح نمونه استفاده باید تولیدات داخلی را جایگزین محصولات خارجی کنیم و زنان و خانواده‌ها باید تصمیم بگیرند برای تهیه وسایل منزل و جهیزیه فرزندان‌شان از کالاهای داخلی استفاده کنند نه اجناس خارجی.

نقش و جایگاه زن در اداره امور منزل از اهمیت خاصی برخوردار است و زنان به عنوان گرداننده اصلی خانه، استفاده بیشتری از وسایل منزل می‌کنند و به همین دلیل معمولاً انتخاب و «خرید» لوازم منزل با نظر بانوی خانه صورت می‌گیرد (زندى، ۱۳۹۱، ۱۱۲).

زنان در حمایت از تولید ملی نقش و جایگاه مهمی دارند. زنان در خانه نقش و جایگاه پر رنگی را ایفا می‌کنند و اگر به سمت استفاده کالای داخلی گرایش پیدا کنند می‌توانند این موضوع را برای سایر اعضای خانواده فرهنگ‌سازی کرده و به شکوفا شدن تولید ملی کمک کنند. زنان می‌توانند با اولویت قرار دادن اجناس ایرانی در سبد خرید خانوار به رونق تولید ملی کمک کنند. هم‌اکنون استفاده کالاهای خارجی در میان مردم کشور رواج یافته است. لذا باید به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی و فرهنگ‌سازی شود که مردم به استفاده کالای داخلی به‌ویژه در بخش لوازم خانگی گرایش پیدا کنند.

۶. انتقال فرهنگ اقتصاد مقاومتی: داده‌های که برای اهداف اقتصادی به خانواده‌ها راه

پیدا می‌کند، معمولاً از سوی بانوان و مادران انجام می‌شود و بنابراین هر یک از زنان و مادران جامعه از طریق خانواده خود می‌تواند بر حوزه استفاده جامعه خود تأثیر به‌سزایی بگذارد و در نتیجه می‌توان گفت یک سوی اقتصاد مقاومتی که بر حوزه استفاده می‌چرخد، وابسته به تفکرات اقتصادی مادران و زنان در جامعه است و می‌توان این چنین گفت که زنان و مادران در واقع نقش و جایگاه کلیدی و مهمی در استفاده بهینه و به‌جا از منابع و درآمدها را دارند. دسترسی به منابع مشکل و سخت و از دست دادن آنها سهل و آسان است؛ از این رو باید مدیر خانواده که بانوان و مادران هستند با ساماندهی و تدبیر درست و سالم و کارآمد بتواند بهترین انتخاب‌ها و گزینش‌ها را داشته باشند. اقتصاد مقاومتی جنگ‌افزار مؤثر در مقابل تحریم‌ها و جنگ اقتصادی دشمن است و این سلاح زمانی تأثیرگذار است که مردم به خصوص مادران و زنان جامعه و مسئولان پایه‌های این رویکرد اساسی و مهم را بشناسند و در عمل به آن مقید باشند.

نخستین هشدارهای هوشمندانه مقام معظم رهبری در مساله اقتصاد مقاومتی خیلی جدی گرفته نشد، مساله‌ای که امروز تنها راه درمان این اقتصاد مریض است و مقام معظم

رهبری با تدبیر ویژه خود سال‌ها قبل از کنش عمیق اقتصاد ایران به آن اشاره کرده بودند. به هر حال این تومور بدخیم آن قدر جای خود را در بدنه کوچک اقتصاد ایران باز کرد که دیگر نایی برای این جسم ۴۰ ساله نماند.

امروز اشتغال زنان وارد میدان جدیدی شده چرا که امروز بانوان تحصیل کرده و فعال اجتماعی ما در کنار انجام وظایف مادری و خانواده به عنوان یک عنصر موثر در بازارهای اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی وارد فعالیت شده اند. در حال حاضر ما معتقدیم شرایط جهان امروز سبب شده است تا بانوان زیادی بنا بر دلایل مالی خانوادگی و حتی با توجه به تحصیلات در بازارهای کار وارد شوند و اکنون این وظیفه ماست تا با جهت‌دهی و هدایت این گروه بتوانیم از تاثیرات آنان در محقق شدن اقتصاد مقاومتی بهره گرفت. امروز بانوان تحصیل کرده زیادی در حوزه مشاغل خانگی، صنعتی، کشاورزی، تولیدی و حتی بازرگانی وارد شده‌اند که مقصودشان جهت‌دهی به این فعالیت‌ها و رسیدن به اقتصاد مقاومتی است.

وی عنوان کرد: اگرچه امروز فعالیت بانوان در منازل و ایجاد واحدهای تولیدی و کشاورزی در استان قزوین در واقع محقق شدن همان اقتصاد مقاومتی است چرا که با حداقل بودجه‌ها مشاغلی ایجاد شده است که درآمدهای خوبی دارد و از سوی دیگر تولید ملی را رونق بخشیده است. اقتصاد مقاومتی به دنبال آن است که با کاهش وابستگی‌ها و تأکید بر مزیت‌های تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی زمینه پیشرفت و پیشرفت را مهیا سازد (نظامیوند چگینی، ۱۳۹۱، ۴۰).

در این بین خانواده در جامعه به عنوان اولین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی در تربیت و پرورش منابع انسانی باید تقویت شود تا زمینه پیشرفت اقتصادی در کشور آماده گردد. زنان در خانواده به عنوان عاملان پرورش و رشد نیروی کار می‌توانند در جریان بهره‌وری و تولید ملی و انتقال فرهنگ اقتصاد مقاومتی نقش به‌سزایی داشته باشند.

۷. جلوگیری از تجمل‌گرایی: توسعه تجمل‌گرایی، آثار منفی بسیاری در ابعاد فردی و خانوادگی و اجتماعی و بر تمامی میدان‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... کشور دارد؛ اما مادر و زن می‌تواند نقش و جایگاه و وظیفه درست خود را به‌جا آورد تا خانواده و

جامعه به این سمت میل نداشته باشد. در صورتی که اعضای خانواده و جامعه به دنبال تجمل‌گرایی باشند، هزینه‌های گزاف و اضافی را بر خانواده و جامعه تحمیل و بار می‌کنند و موجب خواهد شد هزینه‌های زندگی در جای مناسب خود به کار گرفته نشود، اگر خانواده نتواند پس‌انداز و ذخیره خوب و مناسبی را برای دوران‌های سخت و بحرانی داشته باشد و همواره بر پدر خانواده جهت افزایش سرمایه و درآمد به هر وسیله‌ای، فشار وارد می‌شود. در واقع در چنین خانواده‌هایی زحمات پدر خانواده و سرمایه‌های ملی، بیهوده خرج می‌شود که مادران می‌توانند در این زمینه فرهنگ‌سازی کنند.

در سیستم اقتصاد خانواده، مسئولیت اقتصادی با مرد و کسب معاش بر عهده اوست، اما این مسوولیت مرد، نافی مسئولیت‌های زن در امور اقتصادی خانواده نیست و وظیفه زن، مدیریت اموال همسرش در داخل خانواده است. نمونه اسلامی از یک سو به مرد که مدیر اقتصادی خانواده است دائماً توصیه بر گشاده دستی و آماده کردن آسایش و رفاه برای اعضای خانواده می‌کند، و از سوی دیگر، به اعضای خانواده، بویژه زن تاکید دارد که تعادل و میانه‌روی در استفاده را شیوه و سبک زندگی خویش سازند، از زیاده‌خواهی در امور غیرضروری و چشم و هم چشمی و تجمل‌گرایی بپرهیزد و با پدر خانواده همکاری کند.

تجمل‌گرایی در عصر کنونی به دلیل تهاجم فرهنگی غرب به کشورها خصوصاً کشورهای اسلامی، به پدیده‌ای همگانی میان زنان و مردان جوامع، به خصوص جوامع در حال رشد تبدیل شده، از این رو در این میان، زنان جامعه به دلیل تفاوت‌های جسمی و روحی و تمایل و گرایش بیشتر به زیبا جلوه کردن از این منظر، شاید بیشتر در معرض تجمل‌گرایی قرار دارند. البته به همین دلیل نیز اطلاع زنان و مادران جامعه نسبت به تبعات گسترده رواج تجمل‌گرایی در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی، نقش و جایگاه تعیین‌کننده‌ای در رفع این ضعف مذموم از خانواده و جامعه خواهند داشت. مهم‌ترین آثار این پدیده که در دراز مدت سبب بروز مشکلات بسیار در خانواده‌های ایرانی خواهد شد، دور شدن زنان از نقش و جایگاه والای مادری و همسری و پیروی از مد و مدگرایی به صورت افراطی و منفی است و این یعنی از دست رفتن فرصت‌های ناب مادی و معنوی زندگی برای رشد و کمال علمی و معنوی زن.

چنین زنی در شرایط سخت زندگی، به دلیل عادت به استفاده زدگی، نمی‌تواند با همیاری همسرش، مشکلات را رفع کند و فقط باعث فشار مالی و اقتصادی مضاعف به او خواهد شد، همچنین مادری که توجه اصلی اش به ظواهر دنیاست، چگونه می‌تواند نمونه بالنده برای نسل آینده انقلاب اسلامی باشد (رجاییان، ۱۳۹۴، ۳۳).

۸. توجه به نقش و جایگاه زنان و مادران شاغل در پیشرفت و پیشرفت

اقتصادی: حضور فعال زنان و مادران در حوزه‌های اقتصادی، امری بس مهم، در سنجش مقدار پیشرفت یافتگی و پیشرفت اقتصادی یک کشور و مقدار اهمیت زنان و مادران در آن کشور است. نقش و جایگاه زنان شاغل در پیشرفت و پیشرفت، مستقیماً به اهداف پیشرفت اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و فرهنگی و... بستگی دارد و موجب تغییر و دگرگونی در جوامع بشری می‌شود. با وجود این که نیمی از نیروی فعال و شاغل جامعه ما را زنان شاغل شکل می‌دهند و قسمت زیادی از ساعات کاری توسط زنان و مادران شاغل صورت می‌گیرد اما از درآمد پایینی نسبت به مردان برخوردارند و اگرچه فعالیت بیشتری در خارج از منزل دارند اما از درآمد متناسب و کافی و وافی بهره‌مند نیستند و دچار عدم برابری می‌شوند. اکثر ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی و خصوصی به دلیل این که حقوق زنان شاغل نسبت به آقایان کم‌تر است به استخدام و به‌کارگیری هرچه بیشتر خانم‌ها و زنان اقدام می‌کنند. راه حل این است که مسئولان و ارگان‌ها و سازمان‌های و نهادهای ذیربط و دولتی و خصوصی در امور بانوان و مادران این خاک پاک، با تدبیر و برنامه‌ریزی‌های درست و ایجاد فضاهای مناسب برای اشتغال زنان و مادران فرهنگ‌سازی و اقدامات لازم را در این بحث انجام دهند تا حق آن‌ها ضایع نشود وزیر پا نرود. تا بتوان با این کار، در راستای اقتصاد اسلامی و اقتصاد مقاومتی کشور عزیزمان، قدمی، هرچند کوتاه برداریم.

یکی از اهم شاخصه‌ها جهت سنجش درجه پیشرفت کشوری، مقدار اهمیتی است که زنان در آن کشور دارا هستند. الان نگاه جهان، بیشتر به سوی زنان متوجه شده است؛ زیرا امروزه، برای محقق شدن پیشرفت اجتماعی، شتاب فرایند پیشرفت اقتصادی و محقق شدن

عدالت، چنان که به زن به عنوان قدرت فعال و سازنده نگاه شود، قطعاً تأثیر بسیاری در روند پیشرفت و افزایش کمیت و کیفیت نیروی انسانی آن جامعه خواهد داشت. نقش و جایگاه زنان در پیشرفت، مستقیماً به قصد پیشرفت اجتماعی و اقتصادی بستگی بوده و از این رو در دگرگونی همه جوامع انسانی، دلیلی بنیادی به شمار می‌آید. این تحقیق در صدد است، ضمن انجام یک بررسی اقتصادی مختصر در زمینه پیشرفت، به ماهیت رابطه میان موقعیت زنان با پیشرفت و تأثیر همکاری آنان به عنوان نیمی از نیروی فعال جامعه در فعالیت‌های اقتصادی، برای محقق شدن پیشرفت و عدالت اجتماعی بپردازد. (نوفرستی، ۱۳۹۱، ۴۳)

نیاز است برای رسیدن به بهره‌مندی در زمینه‌های گوناگون، هم سیاست‌های عمومی مدیرانه و متفکرانه را در پیش گرفته و هم به توسعه سازمان‌ها و ارگان‌های اجتماعی مبتنی بر همکاری مردم بپردازیم. حال اگر خواهان ورود زنان در جامعه شویم و از حقوق الهی خود به نحو احسن استفاده کنیم، باید اقدامات ذیل را انجام دهیم:

۱. به نقاط و ظرفیت‌های مثبت وجودی زن توجه کنیم و مدیریت او را محدود به اداره نکنیم و توجه بیشتری به نقش و جایگاه او در خانواده و تصمیم‌گیری‌های خانوادگی نماییم.

۲. باید در برنامه‌ریزی‌ها در نظام اداری، برای زنان فعالیت‌هایی را در نظر گرفت که در آنها موفق‌تر باشند زیرا امروزه با این شیوه حضور زنان در میدان اشتغال نه تنها عدالت در مورد زنان نبوده است بلکه زمینه استثمار را نیز آماده می‌کند؛ زیرا به اشتغال زنان، نوعی اشتغال ارزان قیمت نگاه می‌شود و در سطح دستمزد کمتری نسبت به مردان حاضر به کار می‌شوند.

۳. زنان خود نیز باید با ایجاد سازمان‌ها و ارگان‌های مردمی و غیردولتی خیر خواهانه، قدم بزرگی را در زمینه همکاری برداشته و بسیاری از حرکت‌های انسانی را در جامعه ارزشمند کنند.

۴. از طرف دیگر دولت مردان ایران زمین نیز باید با سیاست‌های خود فضای لازم را برای چنین سازمان‌هایی آماده کنند؛ یعنی از یک طرف سازمان‌ها و ارگان‌های مردمی و

غیردولتی خیر خواهانه ایجاد شود و از طرف دیگر نظام اداری، زمینه‌های حمایت‌های حقوقی، سیاسی و... را آماده کند. (اسحاق حسینی، ۱۳۸۲، ۱۹۰).

شیوه‌ها و راهبردهای تاثیر زنان شاغل بر پیشرفت اقتصادی

از شیوه‌ها و راهبردها در زمینه تاثیر زنان شاغل بر پیشرفت و پیشرفت اقتصادی، می‌توان به آموزش و یاددهی، پژوهش‌ها و تحقیقات به روز، کارهای تبلیغاتی و گسترشی و فرهنگی و اهمیت دادن به این نقش و جایگاه می‌توان نام برد. ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی و خصوصی باید همواره مادران و زنان شاغل را حمایت کنند و برنامه‌های مثبت و قابل اجرا برایشان داشته باشند. منظور از مادران و زنان شاغل، فقط مادران و زنان شاغل قدیمی و پیر نیست بلکه مادران و بانوان جوان ما باید آموزش ببینند و فقط درباره اقتصاد مقاومتی شعار ندهیم و آموزش هم باید بدهیم تا آثار آن را بر پیشرفت و پیشرفت اقتصادی توسط مادران و بانوان شاغل ببینیم.

نقش و جایگاه زنان در فرایند پیشرفت از اوایل دهه ۷۰ بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت، واقعیت آنکه نوسازی و پیشرفت، دستاوردهای نامتعادلی برای مردان و زنان در کشورهای در حال پیشرفت به همراه داشته است به طوری که مردان، بهره‌مندان و زنان قربانیان این فرایند بودند. تواناسازی زنان و همکاری آنها در پیشرفت نیاز به پیشرفت، آموزش و... در زمینه‌های گوناگون دارد، چرا که پیشرفت این قشر (زنان) موجب پیشرفت خانواده - بنیاد و هسته اصلی جامعه - می‌شود (برقی، ۱۳۹۰، ۶۶۷). افزایش زنان تحصیلکرده در جامعه نه تنها روند پیشرفت را تسریع می‌کند بلکه موجب اطلاع هر چه بیشتر زنان به موقعیت و حقوق خویش می‌شود. در نتیجه انتظارات و تقاضاهای جدید را در سطح جامعه مطرح می‌کند. در صورتی که دولت به این تقاضاها پاسخ دهد، از طرفی این نیروهای قابل توجه را جذب کرده و از آنها با صرف هزینه کمتر، بازدهی بیشتری را به دست می‌آورد، و از طرف دیگر جلوگیری ایجاد بحران در جامعه می‌شود. همچنین از زنان شاغل متخصص می‌تواند به عنوان نمونه‌ای

برای تشویق دختران جوان به ادامه تحصیل استفاده کند ولی اگر به این نیروی عظیم بی‌توجهی کند. نه تنها رشد ناموزون در جامعه ایجاد می‌نماید. بلکه جامعه درگیر بحران می‌شود، زیرا نیروی وسیع تحصیلکرده زنان نمی‌تواند بدون تحرک باشند و برای دستیابی به انتظارات خود راه‌های دیگری را انتخاب خواهند نمود، فرار مغزها یکی از این راه‌هاست. امروزه به رغم تمامی تلاش‌ها، اقدامات، ابتکارات، تدابیر و حرکت‌های مقطعی و برنامه‌های بلند مدت و... زنان دنیا در موقعیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی در ناحیه فرودست‌تری نسبت به مردان به سر می‌برند و وضعیت موجود آنها حکایت از آن دارد که تا زمانی که ریشه مشکلات زنان به طور اساسی خشکانیده نشود به جای پرداختن به معلول یا علت العلل عقب ماندگی زنان مبارزه نشود، نباید انتظار داشت که در عمل وضعیت زنان بهبود یابد. (مرکز امور همکاری زنان، ۱۳۸۰، ۱۱). نگاهی به وضعیت موجود زنان در جامعه ایرانی، ما را به این حقیقت رهنمون می‌سازد که هر چند قدم‌های بلندی در جهت رساندن زنان به حقوق انسانی پیموده شده است، اما تا رسیدن به وضع مطلوب راه‌های نرفته بسیاری نیز پیش رو وجود دارد. وضعیتی که در آن انسان بودن و زن بودن فدای یکدیگر نشود. و حق زن به عنوان یک انسان مورد شناسایی قرار گیرد. حل مساله زن نه به خودی خود، بلکه به جهت ارتباط آن با سایر مسایل بشر در میدان پژوهش، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی جایگاهی ویژه دارد. لذا امروزه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران دریافته‌اند که برای حل عمده بشر، ناگزیر از حل مساله زنان هستند. (زندى، ۱۳۹۱، ۱۲۵). لذا باید بکوشیم تا با پژوهش، با تلاش و همکاری، ضعف‌ها و نارسایی‌ها و احیاناً محرومیت‌هایی که هنوز هم در جامعه ما برای زنان وجود دارد بشناسیم و راه‌های منطقی، دینی، عقلانی و اجتماعی برای رفع آن محدودیت‌ها آماده آوریم. وجود مشکلات و مشکلات زیاد در امر حضور زنان در همکاری مدیریتی، محقق را بر آن داشت تا به پاره‌ای از مشکلاتی که زنان در این مورد (حضور در همکاری مدیریتی) مواجه هستند، را مورد بررسی و شناخت قرار دهد تا با رفع این مشکلات، مسئولان با آماده‌سازی شرایط مناسب و استفاده بهینه از توانمندی‌های زنان، زمینه را برای پیشرفت و همکاری مدیریتی فعال آنان آماده آورند، چرا که شرکت معنا دار زنان در تصمیم‌گیرهای عمده فقط برای زنان مفید نیست،

بلکه جامعه از آن بهره می‌برد و زنان به عنوان پرورش‌دهندگان نسل‌های آتی هر چه توانمندتر، آگاه‌تر در میدان پیشرفت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ظاهر شوند، نسل‌های آتی از آن بیشتر بهرمنند می‌شوند، و پیشرفت جامعه تنها با بودن زنان در کنار مردان در میدان تفکر و خدمت معنی می‌یابد، وبدون بذل توجه نسبت به کار آیی زنان، پیشرفت و باز سازی دست یافتنی نیست.

کارآفرینی زنان و بانوان شاغل و غیر شاغل

مقوله کارآفرینی به سرعت در حال توسعه است و کارآفرینی زنان موضوع خاص و مورد توجه سراسر جهان است. بسیاری از محققان معتقدند که فعالیتهای کارآفرینی توسط زنان، نقش و جایگاه برجسته‌ای در سلامت اقتصاد ملتها دارد. زنان در زمان کوتاهی توانستند با ورود به میدان کسب و کار دگرگونی ات عظیمی در پیشرفت اقتصادی کشورها ایجاد کنند. چنانچه آمارها نشان می‌دهد فعالیتهای اقتصادی زنان ۲۵ تا ۳۵ درصد کل فعالیتهای جهان را تشکیل می‌دهد (زندى، ۱۳۹۱، ۱۲۰). مهمترین انگیزه‌ها و اهداف زنان در کسب و کار، رضایت شغلی و کسب اعتبار و قدرت در جامعه و مهمترین ویژگی آنان توفیق طلبی و خلاقیت است. زنان کارآفرین با شبکه اولیه ارتباطی، رابطه قوی دارند و دلایل و شرایط محیطی کشور، شرایط مساعد و سوق دهنده‌ای برای پیشرفت کسب و کار زنان محسوب نمی‌شود و زنان ایرانی در پیشرفت کارآفرینی با مشکلات محیطی جدی روبرو هستند. هنقدمی که سخن از کارآفرینی و اشتغال زنان و بانوان به میان می‌آید، تعداد زنان و بانوان کارمند به ذهن خطور می‌کند، در حالی که بالاترین میزان اشتغال به زنان و بانوان خوداشتغال و کارآفرین شهری و روستایی اختصاص دارد. پس یکی از مهم‌ترین شاخصه‌ها جهت سنجش درجه پیشرفت یک کشور، مقدار اهمیت و اعتباری است که زنان و بانوان در آن کشور دارا می‌باشند. ضرورت کارآفرینی زنان و بانوان را باید با افزایش و توسعه فرصت‌های شغلی بر اساس خلاقیت وتبحر که بار فرهنگی و ارزشی وتربیتی آن قابل کنترل است، پاسخ مثبت داد و از آن جا که زنان دارای

طبع لطیف و مادرانه‌ای هستند باید شغلی را انتخاب نمایند که برای آن از هر جهت آمادگی داشته باشند تا بتوانند با کارآفرینی در پیشرفت اقتصادی و فعالیت‌های اقتصادی مشارکت داشته باشند و مشکلی از سر راه اقتصاد کشور بردارند.

زنان در کشورهای رو به پیشرفت، امید اول برای ارتقای خانواده‌ها و رشد و پیشرفتی کشورهای خود محسوب می‌شوند. بهره‌مندی زنان کارآفرین در جوامع نه تنها سبب سودهای اقتصادی می‌شود، بلکه منافع اجتماعی و فرهنگی هم ایجاد می‌نمایند. زنان به دلایل متعدد از جمله بیکاری و کاهش دستمزدها و نارضایتی از شغل قبلی، وارد کارآفرینی می‌شوند. چون کارآفرینی راهی برای برون‌رفت از بیکاری معمول است (علمی، ۱۳۹۳، ۲۰).

نتایج

بدون گمان ارزش و منزلت زن در اسلام را باید از آیات صریح قرآن کریم، روایات و دیگر منابع اسلامی به دست آورد در قرآن کریم هیچ برتری جنسیت وجود ندارد بلکه خداوند ملاک برتری را فقط تقوا و پرهیز کاری می‌داند. زنان از طریق کار در منزل (اشتغال به طور غیر مستقیم) و هم از طریق کار در بیرون از منزل (اشتغال به طور مستقیم) پیشرفت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی سپیم هستند.

استفاده از ظرفیت‌های بانوان و ایجاد نقش مدیریتی خانواده‌ها در کاهش هزینه‌ها نیازمند برنامه‌ریزی دولت و مسئولین است. وجود تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد را نمی‌توان عامل برتری مرد بر زن تلقی کرد چرا که هر کدام از زنان و مردان به مناسبت و ضایفشان در طبیعت آفرینش مخصوص خود دارند و ملاک برتری فقط پرهیزگاری است.

زنان با انجام فعالیت‌های خانه‌داری و انجام کار و فعالیت اقتصادی به سبب ایجاد ارزش افزوده اقتصادی و به جهت سهم و نقش در اقتصاد ملی نیازمند حمایت لازم اقتصادی و اجتماعی هستند و تخصیص برابر نماد اقتصادی با مقدار ارزش افزوده تولیدی زنان به شکل مقتضی نیاز اقتصادی آنان را به اشتغال خارج از منزل برطرف نموده و از اشتغال کاذب آنان جلوگیری به عمل می‌آورد و زمینه ساز حضور بهتر و موثرتر زنان در تربیت فرزندان شده و آرامش روحی آنان را فراهم می‌آورد. پرهیز از تجمل‌گرایی و نیز تغیر الگوهای غلط با مطالعه و بررسی اوضاع و احوال زنان در امت و ملت‌های عقب مانده و پیشرفته قبل از اسلام به این نتیجه می‌رسیم که تنها اسلام مبین است که در صدد شناخت زن، جایگاه زن و ارزش‌های وجودی زن پرداخته و جایگاه واقعی زن را در صحنه‌های فرهنگ، اجتماع، اقتصاد، سیاست معرفی کرده است. آیات قرآن و روایات بیانگر این است که تمام زنان دارای ارزش انسانی برابر مردان هستند پس زنان مسلمان و متدین مانند مردان مسلمان باید در جامعه حضور فعال داشته باشند و تمام توان خود را برای پیشرفت و آبادانی و رسیدن به اهداف اجتماعی، فرهنگی و... به کار گیرند.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن الاثیر، مجد الدین أبو السعادات المبارک بن محمد بن محمد بن محمد ابن عبد الکریم الشیبانی الجزری (۱۹۷۹)، النهایة فی غریب الحدیث والأثر، المكتبة العلمية، بیروت
۲. آراسته‌خو، محمد (۱۳۸۱)، فرهنگ اصطلاحات علمی- اجتماعی، چاپخش، تهران.
۳. اسحاق حسینی، سید احمد (۱۳۸۲)، مجموعه مقالات زنان؛ همکاری و برنامه ریزی برای پیشرفت پویا و همیشگی، برگ زیتون، تهران
۴. انصاریان، حسین (۱۳۸۳)، نظام خانواده در اسلام، ام ابیها، قم.
۵. برقی، حمید، قنبری، یوسف، حجاریان، احمد و محمدی، منیره (۱۳۹۰)، بررسی توزیع فضایی فعالیت‌های پایه‌ای اشتغال زنان در بخش‌های اقتصادی کشور؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی- روانشناختی زنان، سال نه، شماره ۳، زمستان ۱۳۹۰.
۶. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان، ۱۶/۵/۱۳۹۱.
۷. جرمی، آدام اسمیت (۱۳۹۱)، زنان شاغل مردان خانه‌دار، مترجم: محمدمهدی لبیبی، علم، تهران.
۸. رجاییان، محمد مهدی و باقرپور، پریچهر (۱۳۹۴)، بررسی دلایل موثر بر نرخ همکاری اقتصادی زنان با رویکرد پویایی شناسی سیستم؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی- روانشناختی زنان، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۴، صص ۳۶-۷.
۹. زندی، فاطمه، دامن کشیده، مرجان و مرادحاصل، نیلوفر (۱۳۹۱)، نقش و جایگاه رشد اقتصادی بر همکاری زنان در کشورهای منتخب آسیا؛ فصلنامه علمی- پژوهشی زن و فرهنگ، سال سوم، شماره ۱۱.
۱۰. سایت آفتاب‌نیوز (۱۳۹۵)، ایران.
۱۱. سایت خبرگزاری انتخاب (۱۳۹۵)، ایران.

۱۲. سایت خبرگزاری مهر (۱۳۹۵)، ایران.
۱۳. سفیری، خدیجه (۱۳۷۷)، جامعه‌شناسی اشتغال زنان، چاپ موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، قم.
۱۴. علمی، زهرا (میلا) و روستائی شلمانی، خیزران (۱۳۹۳)، اثر پیشرفت بر همکاری اقتصادی زنان کشورهای منا با استفاده از شیوه پانل پروبیت کسری؛ پژوهش‌های رشد و پیشرفت اقتصادی، سال چهارم، شماره ۱۴.
۱۵. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب (بی تا)، قاموس المحيط، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۶. قنادان، منصور و دیگران (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی مفاهیم کلیدی، آوای نور، تهران.
۱۷. کریمی موقاری، زهرا، نظیفی نایینی، مینو و عباسپور، سحر (۱۳۹۲)، دلایل اقتصادی موثر بر اشتغال زنان در ایران؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی - روانشناختی زنان، سال ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۲.
۱۸. مدرسی‌سریزدی، سیده‌جمیله، مدرسی‌سریزدی، سیدمحمد (۱۳۸۸)، کارآفرینی، انتشارات ترمه، تهران.
۱۹. ملوندی، محمد (۱۳۸۷)، کارآفرینی و پروژه، انتشارات امیدمهر، بی جا.
۲۰. نظامیوند چگینی، زهرا و سرایی، حسن (۱۳۹۲)، دلایل موثر بر همکاری زنان شهر تهران در نیروی کار؛ مجله برنامه ریزی رفاه و پیشرفت اجتماعی، شماره ۱۵.
۲۱. نظری، محمدرضا (۱۳۸۷)، اصول و مبانی کارآفرینی، انتشارات عشق دانش، گرگان.
۲۲. نوفرستی، محمد (۱۳۹۱)، ریشه واحد و همجمعی در اقتصاد سنجی، انتشارات درسا؛ تهران.

23. References

24. The Holy Quran

25. The Holy Quran.

1. Ibn al-Athir, Majd al-Din Abu al-Saadat al-Mubarak ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Abd al-Karim al-Shaybani al-Jazri

(1979)

- 2 .Arastekho, Mohammad (2002), Dictionary of Scientific-Social Terms, Chapakhsh, Tehran.
- 3 .Ishaq Hosseini, Seyed Ahmad (2003), Collection of Women's Articles; Cooperation and planning for dynamic and permanent development, Olive Leaf, Tehran
- 4 .Ansarian, Hossein (2004), The Family System in Islam, Umm Abiha, Qom.
- 5 .Barghi, Hamid, Ghanbari, Yousef, Hajjarian, Ahmad and Mohammadi, Monira (2011), A study of the spatial distribution of basic employment activities of women in the economic sectors of the country; Journal of Women's Socio-Psychological Studies, Year 9, Issue 3, Winter 2011.
- 6 .Statements of the Supreme Leader in a meeting with students, 5/16/2012.
- 7 .Jeremy, Adam Smith (2012), Working Women, Housewives, Translator: Mohammad Mehdi Labibi, Alam, Tehran.
- 8 .Rajaeian, Mohammad Mehdi and Bagherpour, Parichehr (2015), Investigating the reasons affecting the rate of women's economic cooperation with the system dynamics approach; Quarterly Journal of Socio-Psychological Studies of Women, Volume 13, Number 2, Summer 2015, pp. 36-7.
- 9 .Zandi, Fatemeh, Skirts, Marjan and Moradhasil, Niloufar (2012), The role and position of economic growth on women's cooperation in selected Asian countries; Journal of Women and Culture, Third Year, No. 11.
- 10 .Aftabnews website (2016), Iran.
- 11 .Select News Agency Website (2016), Iran.

- 12 .Mehr News Agency website (2016), Iran.
- 13 .Safiri, Khadijeh (1998), Sociology of Women's Employment, published by Tebyan Cultural, Publishing Institute, Qom.
- 14 .Elmi, Zahra (Mila) and Shalmani Roustai, Khizran (2014), The effect of progress on economic cooperation of women in Mena countries using the deficit probit panel method; Economic Growth and Development Research, Fourth Year, No. 14.
- 15 .Firoozabadi, Mohammad Ibn Yaqub (unpublished), Dictionary of the Environment, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Almiyeh.
- 16 .Qanadan, Mansour and others (2001), Sociology of Key Concepts, Avae Noor, Tehran.
- 17 .Karimi Moghari, Zahra, Nazifi Naeini, Minoo and Abbaspour, Sahar (2013), Economic reasons affecting women's employment in Iran; Quarterly Journal of Women's Socio-Psychological Studies, Volume 11, Number 3, Fall 2013.
- 18 .Srizadi School, Seyedeh Jamileh, Srizadi School, Seyed Mohammad (2009), Entrepreneurship, Termeh Publications, Tehran.
19. Melondi, Mohammad (2008), Entrepreneurship and Project, Omidmehr Publications, Bija.
- 20 .Nezamivand Chegini, Zahra and Sarai, Hassan (2013), Reasons for effective cooperation of women in Tehran in the labor force; Journal of Welfare Planning and Social Progress, No. 15.
- 21 .Nazari, Mohammad Reza (2008), Principles and Foundations of Entrepreneurship, Eshgh Danesh Publications, Gorgan.
- 22 .Nofaresti, Mohammad (2012), The Unified and Cohesive Root in Econometrics, Darsa Publications;